

**Археологія-музей-грумада:
пошуки точок дотику в маленьких музеях**

А. Юрченко

Робота присвячена розгляду форм комунікації, можливих на основі колекції «Археологія» в непрофільних музеях. Автор доходить висновків, що маючи в своєму розпорядженні навіть мінімальну колекцію артефактів, можна побудувати якісну і двосторонню комунікацію між археологами та музейниками з одного боку та грумадою з іншого.

Ключові слова: Музей, комунікація, збірка «Археологія», екскурсія, музейне заняття

Згідно чинного законодавства (стаття 13 Конституції України, Закон України «Про охорону археологічної спадщини») та логіки археологічний спадок належить народу України та перебуває у державній власності. Єдиним місцем, де населення може отримати доступ до археологічної спадщини, є музеї. Відповідно, якщо річ/комплекс речей потрапляє до приватної колекції, вона автоматично є втраченою для широкого загалу. Одним із завдань, поставлених перед сучасними музеями є не лише збереження так званого музейного фонду для прийдешніх поколінь, але і забезпечення доступу до нього для сучасників. Разом з тим, часто в бік музейників та археологів звучать звинувачення в приховуванні та недостатній популяризації результатів археологічних досліджень. Мовляв, статті, написані науковцями для фахових видань, є недоступними широкому загалу через обмежений тираж чи складну мову написання робіт. Речі, котрі передаються до фондів музеїв, потрапляють в темні фондосховища і більше звідти ніколи не дістаються. Про «взяти участь в археологічних дослідженнях людині зі сторони» мова взагалі не ведеться. Разом з тим, музеї виховують усвідомлення особистістю ролі культурного надбання в історичному розвитку, повагу до культурних цінностей, дбайливе їх збереження [1, с.51-54]. От і доводиться шукати точки перетину між науковцями-археологами, музейниками та суспільством.

Крім великих вузькоспеціалізованих археологічних музеїв, старожитності присутні в колекціях практичного кожного краєзнавчо-

го музею в Україні. Шляхи, якими речі потрапляють до музейних збірок, різні – їх музеям можуть подарувати, передати на безоплатній основі для постійного зберігання громадяни України або інші організації (частіше за все в таких випадках ці речі є випадковими знахідками). Або ж, і на сучасному етапі щодо археологічних артефактів це є основною практикою, колекцію поповнюють артефакти, отримані в результаті професійних археологічних досліджень і передані до музею дослідниками-археологами разом зі всією необхідною документацією.

Збірка «Археологія» КЗ "Художньо-меморіальний музей І. Ю. Рєпіна" (на далі – ХММ) формувалась як завдяки археологічним дослідженням, так і через випадкові знахідки, котрі потрапляли до Музею. Так, до 2004 року основу колекції складали саме випадкові знахідки, що ще за радянських часів потрапили до тодішнього Музею історії Чугуївського району, котрий певний час діяв на громадських засадах [7, с.111-116]. В той же час до збірки музею потрапляють і речі, отримані в ході рятівних археологічних робіт в с. П'ятницьке [8, с. 48-50] та з сел. Кочеток [3, с. 241-244]. Проте, документів передачі тих речей до фондів музею не збереглось. А можливо їх і не було. Адже вимоги до ведення музейних документів щодо прийому предметів на постійне зберігання в кінці 80х рр. ХХ ст. і тепер відрізняються. З 2004 року ж збірка «Археологія» поповнюється завдяки професійним археологічним дослідженням в Чугуївському та Печенізькому районах Харківської області.

Таким чином, на сьогоднішній день в колекції ХММ зберігається декілька десятків кремнієвих знарядь праці епохи пізнього неоліту – раннього енеоліту – V-III тис. до н.е., а також попередньо датовані за місцем знаходження в комплексі VIII-X ст. н.е. – періодом існування Чугуївського городища салтівської культури, та XVII-XVIII – періодом відновлення життя в Чугуєві після більш ніж п'ятисот років перерви [11, с.251-260]. До 2012 року в музеї також зберігалось 36 предметів, віднесених до епохи бронзи. З 2012 року ця збірка поповнюється завдяки дослідженню багатошарового поселення П'ятницьке-І, що в Печенізькому районі. Проте, ці матеріали ще не знайшли місця в узагальнюючих працях музейників. Пам'ятки раннього залізного віку на території Харківщини представлені, а головне, досліджені надзвичайно багато. Це і поселення, як укріплені, так і без оборонних споруд, і могильники, і окремі знахідки. Довгий

час в літературі побутувала думка, що перше укріплення на території сучасного Чугуєва також було зведене в скіфський час. Проте, дослідження в межах шурфу 1996 року (Бабенко Л.І.) і подальші дослідження на території сучасного Чугуєва (з 2004 року їх проводить Г.Є. Свистун) показали, що найдавнішим шаром є салтівський, тобто раннього середньовіччя. Проте, пам'яток скіфського часу в околицях міста вистачає. Тому не дивно, що певна колекція речей VIII-III ст. до н.е. в музейних фондах присутня. Представлена вона 42 типовими трилопатовими вістрями стріл, акінаком, пряслами, фрагментами посуду, конусами, намистинами, дрібною пластикою та кістяним псалієм. Артефакти черняхівської культури та ранніх слов'ян також представлені в збірці, але в мінімальній кількості. Основну ж частину колекції, що і не дивно, складають артефакти так званої салтівської археологічної культури VIII-X ст. н.е. Саме вона представлена артефактами з П'ятницького-I (ця збірка продовжує поповнюватись завдяки дослідженням, котрі нині проводить на селищі В. І. Квітковський [4, с. 14-20], і з кремаційного могильника поблизу сел. Кочеток. Саме ця частина збірки систематично поповнюється завдяки археологічним дослідженням в регіоні, котрі проводять В. І. Квітковський, Г. Є. Свистун та авторка даної роботи, А. В. Юрченко. На сьогоднішній день збірка «Археологія» нараховує 968 предметів основного фонду, з них 20 – дорогоцінні метали (срібло).

ХММ, як і інші музеї в світі, сам визначає для себе шляхи комунікації з громадою щодо її, громади, ознайомленості з найдавнішим минулим краю. Відомі різні форми комунікації в зв'язці «громада – музей» на основі музейної збірки артефактів. Так, протягом довгого часу звичною і ледь не єдиною можливістю громадян отримати доступ до музейного фонду було відвідування виставок та експозицій в музеях. Експозиції створювались і створюються, виходячи з існуючих наукових концепцій, правил діяльності музеїв, рівня фінансування, а також виходячи з професійного рівня музейних працівників – наукових співробітників, експозиціонерів, художників та кураторів виставок (деякі музеї можуть похвалитись наявністю в своїй роботі останніх двох позицій).

Фрагментарність збірки артефактів, датованих періодом з найдавніших часів і до VIII ст. н.е. у фондах ХММ не дозволяє створити повноцінну експозицію чи навіть виставку, присвячену освоєнню

Чугуївщини в найдавніший час. Свого часу, у 2012 році, ці артефакти демонструвались відвідувачам в рамках виставки, підготованої сумісно з Музеєм археології та етнографії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (нині Музей археології ХНУ ім. В.Н. Каразіна) [10, С. 89–93]. Вже в рамках тієї виставки колектив Музею не обмежився лише екскурсією, хоч вона і була основною формою роботи. Так, було запропоновано гру «Знайди відповідник у вітрині», коли на столі були викладені фрагменти кераміки, подібні до тих, що були представлені на виставці і необхідно було зрозуміти, до котрої з епох вони належать. Також в рамках виставки проводились консультації міської команди для участі в обласному туристичному зльоті та шкільних команд для міського подібного заходу. З огляду на те, що виставку було відкрито в кінці березня - на початку квітня, колективно прийнято рішення того року провести щорічну акцію «Ніч в Музеї» на її основі. Таким чином, ця виставка дозволила не лише продемонструвати ту частину колекції, котра майже ніколи не була задіяна у виставковій роботі, але і налагодити співпрацю з МАХНУ, а також з Центром туризму та краєзнавства в напрямку консультацій команд для участі в туристичних зльотах. З того часу, до речі, для подібних консультацій учнівської молоді музейні предмети використовуються регулярно, що також сприяє ознайомленню з ними, хоч виставка і перестала діяти.

За результатами роботи сумісної виставки, а також на основі матеріалів. Зібраних в ході підготовки до неї було створено виставку-публікацію, котра може діяти на зовнішніх майданчиках. Наприклад, на території шкіл міста. Адже сучасні можливості дозволяють музеєві бути там, де знаходиться його відвідувач (маємо на увазі тут не лише виставки-публікації, а і віртуальні 3D тури, аудіо гіди, викладені у вільний доступ на сайтах музеїв). Звісно, що жодна, навіть якісна, фотокопія не замінить предмет. Тому, за замовленням робота виставки супроводжується екскурсіями та заняттями з підготовкою одноденних виставок музейних предметів, котрі працюють в присутності музейного співробітника.

Пізніше, в 2013 році була створена постійно діюча виставка «Від городища до фортеці», присвячену салтівському етапу існування укріплених споруд та початковому етапу нової історії міста (з 1638 по 1817 роки), а також одне з занять з циклу «Найдавніше минуле краю» (про цю форму роботи мова піде нижче). З огляду на те,

що експозиції, присвяченої початковому періоду існування міста, в Музеї не було з 2009 року, в перший рік виставка викликала жвавий інтерес. На її основі було проведено акцію «Ніч в музеї-2013», що стало логічним продовженням минулорічного заходу. Протягом року виставку відвідало також декілька організованих груп школярів, котрим вчителі в Музеї провели тематичні уроки і проводять їх по сьогодні.

Ще на етапах підготовки як сумісної з МАХНУ виставки «Найдавніше минуле краю», так і постійно діючої «Від городища до фортеці» колектив музею зіткнувся з проблемою добору ілюстрацій. Майже всі предмети втратили свій колишній вигляд – посуд побився, металеві вироби були деформовані та піддалися дії корозії. І навіть якщо їм пощастило побувати в руках реставраторів, більшості предметів важко змагатись в яскравості картинок, котрі пропонують всі сучасні гаджети. Крім того, призначення окремих предметів чи способи їх використання є незрозумілими відвідувачам. Для всього цього і потрібні ілюстрації. До них висунуто цілий ряд вимог: для відтворення в залах музеїв зображення мають бути достатньої розподільної якості (як мінімум – не розпливатись на пікселі і не бути зернистими при відтворенні); мають відповідати пануючій науковій думці і бути створеними на основі досліджень, а не на основі фантазії художника-аматора; крім того, вони мають бути дотичними до предметів у вітрині, а не представляти навіть ту ж епоху, але в іншій частині земної кулі. Ну і ще одне правило, на котре, на жаль, не завжди звертають увагу – відтворення тих чи інших ілюстрацій не має порушувати авторські права. Матеріали, викладені у відкритий доступ в мережі Internet, часто не відповідають жодному з озвучених критеріїв. В науковій літературі кольорових ілюстрацій та ще і великого формату теж не спостерігається. Тому і кочують по експозиціям ілюстрації, виконані художниками на замовлення великих музеїв чи видавництв. Дуже часто ігноруючи останнє з озвучених правил. І тут також кожна установа діє на власний розсуд: можливо хтось може дозволити собі замовляти ілюстрації до конкретних виставок та експозицій. Хтось ж обмежується ілюстраціями з мережі, в кращому випадку обмежившись згадуванням ресурсу чи автора в концепціях та тематико-експозиційних планах. Проте, нам не доводилось жодного разу бачити археологічної експозиції, виконаної без жодної ілюстрації. Підбір ілюстрацій для обох згаданих виставок

перетворився на окрему науково-дослідницьку роботу. Кожна ілюстрація перевірялась, за можливості знаходилося її першоджерело і автор. Якщо вже її, ілюстрації, затверджували для використання в виставці, всі вихідні дані поміщались і в ТЕП, і в наукову концепцію. Як виявилось, найскладніше добрати ілюстрації до того, що стосується речей жіночого побуту, одягу та прикрас. І в першому випадку під час добору ілюстрацій було допущено помилку і використано замість ілюстрацій побуту скіфських жінок у вітрині було зображення жінок епохи бронзи. В якості ж ілюстрацій до жіночого побуту в середовищі салтівської культури ми використали фотографію намиста з верхньо-салтівського могильника .

Для покращення сприйняття інформації з виставки, а також для створення позитивного враження від неї в дошкільної та учнівської молоді в рамках виставки постійно діють інтерактивні куточки, де можна влаштувати свої міні-розкопки, намолоти борошна. Також розроблені ігрові путівники залом, що також сприяє закріпленню отриманих знань.

Варто відзначити, що ХММ – не єдиний музей в Україні, котрий вводить інтерактивні форми комунікації в свою роботу з відвідувачами. Актуалізація культурної спадщини в нових соціокультурних умовах передбачає орієнтацію не на зміст експозиції, а вагомішими стають нові смисли, що відкриваються відвідувачам, відчуття та асоціації, що виникають при спогляданні музейних предметів. Музей покликаний забезпечувати можливість для особистості досліджувати шляхи, яким чином минуле допомагало формувати різні ідентичності, спільні культури [1, с.52]. Так вже сталося, що сучасне покоління звикло пізнавати світ через дію і взаємодію з ним. Тому контактні форми роботи – один із варіантів для Музею привернути до себе увагу потенційного відвідувача і тримати її протягом певного часу.

Ні виставки, ні експозиції не вичерпують всіх можливостей музею, рівно як екскурсія залом не є єдино-можливою формою роботи з відвідувачем. Всі, хто має хоч якесь відношення до музейної справи, знає, що жоден музей не має змоги представити в експозиційних залах ВСЮ свою колекцію. На кількість предметів в вітринах впливають обмеженість площ, концепція експозицій, однотипність предметів, правила раціональної побудови виставок. Так, протягом певного часу активно розвивається такий напрямок роботи з відвід-

увачами, як музейна педагогіка. Аби забезпечити громадськості доступ до них та виховувати цікавість до історії краю у підростаючого покоління, старожитності, не представлені у вітринах Музею, активно використовуються в проведенні музейних занять з циклу «Найдавніше минуле краю» [11, с. 251-260; 5]. На сьогоднішній день цей цикл нараховує сім різнопланових занять. І якщо раніше основною категорією відвідувачів, для котрих замовлялись заняття, були школярі, то тепер їх все частіше замовляють і для дорослих відвідувачів. Так, власне для дорослих і розроблялось заняття «Половці: скам'яніла історія». Це є відображенням того, що і в наше життя проникає тенденція до безперервного навчання протягом всього життя. Мова не йде про так званих вічних студентів. Безперервна освіта - це процес росту освітнього (загальної та професійної) потенціалу особистості протягом життя, організаційно забезпечений системою державних і громадських інститутів і відповідає потребам особистості і суспільства. У нього залучено безліч освітніх структур – основних і паралельних, базових і додаткових, державних і громадських, формальних і неформальних. Музеї можуть мати своє місце в цьому процесі. Головне – самим його усвідомити і гучно про нього заявити. Основним завданням, котре вирішується в ході музейного заняття є надання інформації про давню історію території самого міста та його околиць в давній час, спираючись на відомості з археології, а також показати включеність цих процесів в загальноісторичні. Є ще одне завдання, постановка котрого на сьогодні стоїть досить гостро з огляду на поширення так званої «чорної археології», а фактично – безкарного грабунку пам'яток археології. Безкарність таких дій криється не лише в недосконалому законодавстві. Проблема ще і в низькій археологічній грамотності населення. А саме в школі і закладається фундамент цієї та інших видів грамотності. Тому досить важливо дітям, а за часту і дорослим, пояснити цінність всього археологічного матеріалу, а не лише «золота». Необхідно пояснити, що порушений одного разу культурний шар, вже ніколи не буде таким же, витягнуті з землі речі назад вже не покладеш [2, с.11-12.]. Аби пояснити шкоду від таких непрофесійних втручань і для пояснення того, що цінність може бути не лише матеріальною, в роботі з дітьми використовується фрагмент одного з популярних мультфільмів, котрий цікавий молодшим школярам, але також справляє враження і на старших. Доросла аудиторія сама в ході заняття доходить до та-

ких висновків, отримуючи аргументовані відповіді на питання «Що найціннішого Ви знаходили?». Крім того, в кінці заняття нами використовується інформація про те, що історія – найцінніше з того, що є в людини. Наша пам'ять – одна з ознак, за котрою людина відрізняється від тварин. Необхідно пам'ятки історії оберігати, зберегти для наступних поколінь. Так, апелюючи до емоцій дитини (а часто і – дорослих людей), можна вирішити одне з найважчих педагогіко-психологічних завдань – включення загальнолюдських цінностей до внутрішнього духовного світу дитини [6, с. 7].

Це далеко не всі форми комунікації, котрі можливі на основі колекції «археологія». Так, ми маємо досвід написання дослідницьких робіт по лінії Малої академії наук України. Маємо і певний досвід проведення екскурсій і занять безпосередньо на території пам'яток археології. Проте, це не так широко застосовується, як екскурсії та музейні заняття в залах Музею. А щодо екскурсій безпосередньо на пам'ятки археології – практика викликає багато дискусій і остаточної думки щодо такої форми комунікації все ще не вироблено.

Отже, навіть незначна в порівнянні з провідними археологічними музеями колекція артефактів в краєзнавчих музеях дозволяє ефективно їх використовувати в роботі з відвідувачами. Таким чином не лише забезпечується доступ громадськості до надбань музейного фонду України та дотримується дія законодавства. Завдяки тому, що музеї є посередником в передачі інформації від дослідника-археолога до пересічного громадянина. Розумно використавши свій потенціал як медіатора, а також постійно працюючи над собою і пропонуючи все нові і нові форми роботи (а не лише екскурсію експозицією) з відвідувачами, музеї доводять свою потрібність в світі інформаційних технологій, адже тільки вони можуть гарантувати особистий контакт з минулим, а не його віртуальною копією.

1. *Вербицька П.В.* Міжкультурний простір музею /П.В. Вербицька // Всеукраїнський музейний форум. Матеріали науково-практичної конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С.51-54.
2. *Горбцов А.А.* Вопросы охраны и пропаганды археологических памятников в школе / А.А. Горбцов // Проблемы археологии Сумщины. Тезисы докладов обласной научно-практической конференции. – Сумы, 1989. – С.11-12.
3. *Дегтярь А.К.* Комплекс из погребения воина у с.Кочеток на Северском Донце. /А.Г. Дегтярь. // СА - №2 – М.: 1984. – С. 241 – 244
4. *Квитковский В.И.* Селище Салтово-маяцкой культуры Пятницкое-І (Основные этапы исследования). / В.И. Квитковский // Салтово-маяцка археологічна культура. 110 років досліджень на Харківщині. Збірник наукових праць, присвячених проблемам та перспективам салтовознавства, за матеріалами Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцять Слобожанські читання» - Харків 2011. – С.14-20
5. Музейні заняття [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.gerpin.in.ua/uk/muzeyni-zanyattya>
6. *Пискун В.Н.* Использование памятников археологии в краеведческой работе в школе. /В.Н. Пискун // Проблемы археологии Сумщины. Тезисы докладов обласной научно-практической конференции. – Сумы, 1989. – С.13-14.
7. *Шевченко О.О.* Історія створення музею І.Ю. Репіна в Чугуєві / О.О. Шевченко // Сучасний контент. Музейна галузь: історія, здобутки та перспективи. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського. – Коломия, 2016. – 111-116 с.
8. *Шрамко Б.А.* Погребения VIII-X вв. у с. Пятницкое в Харьковской обл. /Б.А. Шрамко. // Древнерусское государство и славяне: материалы симпозиума, посвящено 1500 летию Киева. – К.: Наука и техника. 1983. – С.48-50.
9. *Юрченко А.В.* Археологія в музейній педагогіці / А.В. Юрченко // Вісімнадцять Сумцовські читання. Збірник матеріалів наукової конференції "Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства".-Харків "Майдан", 2012.-С.130-137.
10. *Юрченко А.В.* З досвіду співпраці Художньо-меморіального музею І.Ю. Репіна та Музею археології та етнографії Слобідської України ХНУ ім. В.Н. Каразіна / А.В. Юрченко //ДЕВ'ЯТНАДЦЯТІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції

«Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства» (проводиться в рамках XIX Сумцовських читань) - Харків: Майдан; 2013. – С. 89-93

11. Юрченко А.В. Популяризація збірки «Археологія» з фондів КЗ «Художньо-меморіальний музей І.Ю. Репіна» через музейні заняття з циклу «Найдавніше минуле краю» / А.В. Юрченко // Конотопські читання. Випуск V. Збірник публікацій за результатами Конотопських читань 2014 року. – Донецьк: «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. – 274 с. – С.251-260.

Yurchenko A.V. ARCHEOLOGY-MUSEUM-SOCIETY: finding common ground in small museums. *The work deals with the forms of communication possible on the basis of the collection "archaeology" in the non-core museums. The author comes to the conclusion that with even a minimal collection of artifacts, you can build high-quality and two-way communication between the archaeologists and Museum workers, on the one hand and society on the other.*

Key words: *Museum, communication, collection of Archeology, a tour of the Museum activity*

Юрченко А.В. АРХЕОЛОГИЯ-МУЗЕЙ- ОБЩЕСТВО: поиски точек соприкосновения в маленьких музеях. *Работа посвящена рассмотрению форм коммуникации, возможных на основе коллекции «Археология» в непрофильных музеях. Автор приходит к выводу, что имея в своем распоряжении даже минимальную коллекцию артефактов, можно построить качественную и двустороннюю коммуникацию между археологами и музейщиками с одной стороны и обществом с другой.*

Ключевые слова: *Музей, коммуникация, колекция «Археология», экскурсия, музейное занятие*